

[illegible]

De verspreiding van haarwild in Limburg in de tweede helft van de negentiende eeuw

E. Pelzers, J.H. de Rijk en J.B.M. Thissen

Contactgroep Zoogdierinventarisatie, p.a. Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Postbus 9201, 6800 HB Arnhem

Van de zoogdieren in Limburg in de negentiende eeuw is bijzonder weinig bekend. De standaardwerken van SCHLEGEL (1862) en van VAN BEMMELEN (1864) bevatten bijna geen gegevens uit deze provincie. Door middel van archiefonderzoek is het echter mogelijk een indruk te krijgen van de verspreiding van enkele jachtwildsoorten.

Hoewel Limburg deel uitmaakte van het Koninkrijk der Nederlanden, werd dit gebied vaak niet tot faunistisch Nederland gerekend (Husson, 1949). Herklots, de redacteur van "Bouwstoffen voor eene Fauna van Nederland", heeft op de vergadering van de Entomologische Vereniging van 24 augustus 1861 het volgende gezegd: "Van verschillende geologische formatie, - in grondsoorten verschillend, en niet minder in planten en dieren af-

wijkend van onze overige provinciën, is Limburg te allen tijde door geologen, botanici en zoölogi als afgezonderd beschouwd, of hoogstens als een aanhangsel, waarvan de voortbrengselen met eenig teken moesten worden aangewezen, opdat men zich niet zou laten vervoeren tot verkeerde gevolgtrekkingen, als men de vindplaats uit het oog verliezende, met zuiver Nederlandsche planten of dieren zich meende bezig te houden. Ook

uwe commissie was eenstemmig van oordeel, dat wij Limburg buiten de grenzen onzer fauna behoorden te sluiten en zij stelt u voor dat te doen volgens de loop van het gedeelte van de Zuid-Willemsvaart, dat zich aan het noordkanaal aansluit, van voor Weert tot op de hoogte van Meyel, en van daar over Maasbree in een regte lijn op Venlo" DE GRAAF, 1862).

Op de vergadering van 26 augustus 1865 spreekt VAN BEMMELEN zelf zich ook nog eens uit (DE GRAAF, 1866). "Hij herinnert dat men tot heden in de Bouwstoffen geene dieren uit Limburg als Nederlandsche heeft opgenomen en naar zijn oordeel teregt, omdat de fauna, de flora en geologische

gesteldheid van beiden geheel verschillend zijn. Ook in al de andere werken, welke in den laatsten tijd over de dieren van Nederland (bij Kruseman) zijn uitgekomen, vindt men de Limburgschen in het geheel niet of slechts ter loops behandeld. En dit geschiedde niet toevallig, maar integendeel naar een bepaald plan en beginsel, nam. dit, dat de dieren van Limburg niet tot de Nederlandschen behoren".

Bronnen

In het Rijksarchief te Maastricht bevinden zich enkele bronnen met gegevens over het voorkomen van zoogdieren in Limburg in de vorige eeuw. De belangrijkste stukken zijn de "Verslagen over den toestand van de gemeente" van de jaren 1852-1858 (PA 5117-5124)* en de "Lijsten van con-

senten voor klopjachten en van buitengewone machtigingen voor het schieten van schadelijk gedierde" (PA 8626). Verder zijn ook de "Verslagen over den toestand van de provincie" van 1850 tot 1870 geraadpleegd.

In de gemeenteverslagen wordt verantwoording afgelegd van de krachtens de Jachtwet uitgekeerde premies voor het doden van schadelijk gedierde. In de periode voor 1852 werd deze administratie gedaan door ambtena-

Figuur 1. Gemeenten met uitgekeerde premies voor Wezels, 1852-1858.

Figuur 2. Gemeenten met uitgekeerde premies voor Bunzins, 1852-1858.

Figuur 3. Gemeenten met uitgekeerde premies voor Steenmarters, 1852-1858.

Figuur 4. Gemeenten met uitgekeerde premies voor Boommarters, 1852-1858.

Figuur 5. Gemeenten met uitgekeerde premies (1852-1858) of buitengewone machtigingen (1863-1885) voor Vossen.

Figuur 6. Gemeenten met meldingen van Reeën in de provinciale verslagen, 1852-1868.

Figuur 7. Gemeenten met buitengewone machtigingen voor afschot van Wilde zwijnen, 1863-1885.

Figuur 8. Gemeenten met buitengewone machtigingen (1863-1885) of meldingen van Konijnen in de gemeenteverslagen (1852-1858).

Figuur 9. Gemeenten met meldingen van Hazen in de gemeenteverslagen, 1852-1858.

Figuur 10. Gemeenten met buitengewone machtigingen voor afschot van Eekhoorns, 1863-1885.

Tabel 1. Buitengewone machtigingen met betrekking tot marterachtigen

Jaar	Gemeenten	Soorten waarop bijzondere machtiging betrekking had
1866 (2x)	Bergen, Broekhuysen, Grubbenvorst	konijn, vos, das, marter, fluwijn, bunzing, wezel, otter
1866	Schinveld, Brunssum	konijn, vos, marter
1867	Bergen, Broekhuysen, Grubbenvorst	konijn, vos, das, marter, fluwijn, bunzing, wezel, otter
1868	Bemelen, Oud-Vroenhoven, Maastricht	vos, konijn, marter, bunzing
1870	Houthem, Meerssen	konijn, vos, eekhoorn, wezel, bunzing
1873	Gulpen, Sienaken, Wittem, Wylre, Vaals	konijn, vos, wezel, eekhoorn
1874	Gulpen, Wittem, Wylre, Sienaken, Oud-Valkenburg	konijn, vos, wezel, eekhoorn
1878	Wittem	konijn, vos, marter, fluwijn, wezel
1879	Borgharen	vos, fluwijn, marter, etc.
1880	Bergen	konijn, vos, das
1881	Eijsden	konijn, vos, das, marter, fluwijn, bunzing
1881	Schinnen, Puth, Sittard	konijn, vos, marter, fluwijn, bunzing, wezel
1881	Cadier en Keer	konijn, vos, bunzing
1881	Eijsden, Ryckholt, Wittem	konijn, vos, das
1881	Limbricht, Nieuwstad, Sittard	konijn, vos, marter, fluwijn, bunzing, wezel
1882	Borgharen	vos, fluwijn, marter
1882	Eijsden	konijn, vos, das, marter, fluwijn, bunzing, otter
1883	Mheer, Noorbeek, St. Geertruid	konijn, vos, das, fluwijn
1883	Meerssen	konijn, vos, das
1883	Borgharen	konijn, vos, fluwijn, marter, wezel
1883	Cadier en Keer, Gronsveld	konijn, vos, das
1883	Grathem	vos, das
1884	Maastricht, Oud-Vroenhoven	konijn, vos, das
1884	Wittem	vos, das
1884	Beek	konijn, vos, das, fluwijn, marter, wezel
1885	Eijsden, Gronsveld, Rijkholt, St. Geertruid	konijn, vos, marter, fluwijn, bunzing
1885	St. Geertruid	konijn, vos, fluwijn, marter
1885	Beek, Geulle, Elsloo, Stein	konijn, vos, das, fluwijn, marter, wezel
1885	Kerkrade	konijn, vos, otter, fluwijn
1885	St. Geertruid	vos, konijn, fluwijn

ren van de houtvester door middel van het invullen van voorgedrukte staten. Alleen uit de jaren 1827-1829 zijn deze lijsten in het Provinciaal Archief aanwezig (PA 12429). Omdat in deze stukken geen nadere plaatsaanduiding gegeven wordt, zijn ze voor verspreidingsonderzoek slechts van beperkte waarde. Ook PA 8628 bevat een groot aantal stukken over schadelijke dieren (zie HUSSON, 1949; PELZERS, COENDERS & LENDERS, 1984; PELZERS & THISSEN, 1985). Deze stukken zijn echter over het algemeen van lokale aard. De gemeenteverslagen en de lijsten van consenten enz. daarentegen hebben betrekking op de hele

provincie.

Lijsten van consenten enz.

Dit stuk is een register, bijgehouden door ambtenaren van het provinciaal bestuur, waarin nauwkeurig opgetekend is tussen 1863 en 1885, welke vergunningen zijn verstrekt voor klopjachten en voor het jagen op schadelijk wild buiten de normale bepalingen van de Jachtwet (met name in de gesloten tijd), de zogenoemde buitengewone machtigingen. De Minister van Binnenlandse Zaken verleende deze machtigingen via tussenkomst van de Commissaris van de Koning. In het register werden de naam en de woonplaats van de aanvrager, de strekking

van de vergunning, de gemeenten waarop het besluit betrekking had, de dagtekening en geldigheidsduur genoteerd. Onder "aanduiding waartoe de buitengewone machtiging strekken moest" staat bijvoorbeeld: schieten van Wilde zwijnen of schieten van Konijnen en Vossen. De bestuurders mochten de machtiging alleen verlenen, indien uit de aanvraag voldoende bleek dat het afschieten van schadelijk wild noodzakelijk was. Uit andere stukken (PA 8628) blijkt dat vele aanvragen niet werden gehonoreerd, vaak omdat de aanvragers de noodzaak niet voldoende konden aantonen. Zo meldt de Gouverneur in een missive van 25 januari 1873 dat er zeer vele aanvragen zijn binnengekomen voor een bijzondere machtiging ter verdelging van schadelijk gedierte. Volgens hem waren er echter te weinig aanwijzingen voor een zodanige vermeerdering om extra machtigingen te verlenen. De Gouverneur vermoedde vaak onregelmatige aanvragen voor het plezier of winst oogmerk. In dergelijke gevallen werd de aanvraag uiteraard afgewezen. Hieruit mag men concluderen dat indien een machtiging werd verleend, de aanwezigheid van althans een van de genoemde diersoorten in de gemeente waarschijnlijk was. Helaas worden in veel gevallen verschillende soorten tegelijk genoemd. Het is dan niet duidelijk welk dier nu werkelijk de schade veroorzaakte.

Gemeenteverslagen

Artikel 30 van de Jachtwet van 1852 luidt als volgt:

"Voor schadelijk gedierte, gedood op eigen grond of op een grond, waar men bevoegd is te jagen of het gedierte te doden, mits deze gronden in Nederland zijn gelegen, kunnen wanneer het hoofd van het bestuur der gemeente die omstandigheden voldoende bewezen acht, de volgende premien worden genoten:

Voor eene moervos	f 1,50
Voor een vos	f 1,00
Voor een niet volwassen vos ..	f 0,75
Voor een marter, een fluwijn, een bunzing, een hermelijn, een wezel	f 0,30
Voor een arend	f 1,00

Voor een valk, een havik,
een sperwer, een wouw,
een buizerd f 0,30

De premien worden niet genoten dan nadat het gedood schadelijk gedierte vertoond is aan het hoofd van het gemeentebestuur, die daaraan een kenmerkend teken geeft.... Voor het viervoetig gedierte, met uitzondering van de wezels, worden de premien slechts genoten, voor zoover het is gedood tusschen den 1sten Mei en den 1sten November van ieder jaar."

De premies voor bijna alle roofdieren werden alleen gedurende de zomer uitgekeerd omdat hun vachten 's winters veel waarde hadden, zodat men mocht veronderstellen, dat gedurende dat jaargetijde het schadelijk gedierte vervolgers genoeg vond. De vacht van Wezels daarentegen had geen of slechts geringe waarde en daarom kon de minister voor deze dieren het gehele jaar door premies uitloven (zie RITZEMA BOS, 1879).

Artikel 29 van de Jachtwet 1857 kwam hiermee overeen, echter met één groot verschil: het toekennen van premies was toen niet meer verplicht, maar werd facultatief gesteld.

Het hele stelsel werd vervolgens snel een aflopende zaak. Men vond de regeling te kostbaar en de overtuiging, dat de meest voorkomende roofdieren weliswaar schadelijk zijn voor de jacht, maar hoogst nuttig voor de landbouw, won veld. Na 1859 worden de premiegegevens fragmentarisch. Voor dit artikel werden de gemeenteverslagen in het Rijksarchief in Limburg geraadpleegd. Omdat hier alleen de verslagen uit de periode 1852-1858 aanwezig zijn, wordt geen aandacht besteed aan latere premiegegevens. Naast de gegevens over premiewild moest jaarlijks opgave gedaan worden van de toestanden van jachtwild en schadelijk gedierte. In dit kader werden Haas, Konijn, Eekhoorn, Das, Ree en (Edel)hert genoemd.

Verspreiding van het wild

Roofwild

De verspreidingskaarten van de voor

premies aangemelde Wezels, Bunzingen, Fluwijnen (= Steenmarter) en marters (= Boomarter) wekken de indruk dat deze soorten verspreid over de hele provincie Limburg voorkwamen (fig. 1-4). Opvallend is het grote aantal meldingen van Boommarters. Deze soort is in Limburg op dit moment uiterst schaars of misschien wel uitgestorven. Het is overigens niet uitgesloten dat men Steenmarters voor Boommarters heeft aangezien. Deze vergissing komt tegenwoordig vaak voor, maar men mag aannemen dat men beide soorten vroeger beter kende. Vanwege hun waardevolle pels werden beide marters ook in de winter, dus buiten het premieseizoen, bejaagd. Omdat de vacht een duidelijk kenmerk is, zal men de twee soorten toen wel hebben herkend.

De aanvragen voor buitengewone machtigingen zijn niet geschikt om verspreidingskaarten van marterachtigen te maken. Uit tabel I, waarin alle machtigingen die betrekking hebben op marterachtigen staan opgesomd, blijkt dat in deze gevallen steeds meer dan een soort tegelijk werd genoemd. Het is in feite niet mogelijk per soort apart de verspreiding te achterhalen. Opmerkelijk zijn de drie bijzondere machtigingen voor onder meer de Otter in Kerkrade (1885), Eijsden (1882) en het grondgebied van de gemeenten Bergen, Grubbenvorst en Broekhuysen (1866 en 1867).

Voor de Das, die in de bijzondere machtigingen herhaaldelijk wordt genoemd, werden geen premies toegekend. Niettemin wordt hij in de gemeenteverslagen van Heijthuisen, Geulle en Spaubeek als aanwezig genoteerd. Uit de gemeenteverslagen en de buitengewone machtigingen blijkt dat de Vos in vrijwel de gehele provincie voorkwam (fig. 5).

De Hermelijn wordt weinig vermeld. Noch in de gemeenteverslagen, noch in de bijzondere machtigingen wordt deze soort genoemd. Volgens de provincieverslagen werd in de periode 1852-1858 voor in totaal slechts 10 exemplaren geen premie toegekend. Het is echter mogelijk dat de Hermelijn vaak niet werd onderscheiden van de Wezel.

Grof wild

In het provinciaal verslag en in enkele gemeenteverslagen zijn gegevens over grof wild opgenomen waarvan hier een samenvatting volgt.

1852: grof wild is onbeduidend, slechts op enkele plaatsen aan de Pruisische grens.

1853: grof wild enigszins toegenomen

1854: grof wild schijnt allengs te vermeerderen

1855: grof wild schijnt allengs te vermeerderen; op sommige plaatsen Reeën gezien, waar ze vroeger nooit voorkwamen

1856: grof wild vermeerderd bestendig; in 1856 werden ook op de linker-oever van de Maas Reeën bespeurd.

1857: grof wild niet vermeerderd

1858: grof wild bleef schaars; afschot Reeën: 2 Bergen, 1 Echt, 1 Vlodrop

1859: grof wild schaars

1860: grof wild schaars; afschot Reeën: 1 Borgharen, 1 Echt, 2 Ottersum, 2 Bergen

1862: 17 Reeën geschoten

1863: 21 Reeën geschoten

1864: 20 Reeën geschoten

1865: 5 Reebokken + 20 Reeën geschoten

1866: 4 Reebokken + 19 Reeën + 1 hert geschoten

1867: 2 Reebokken + 16 Reeën geschoten

1868: 2 Reebokken + 21 Reeën geschoten

1869: geen afschotgegevens.

Voor deze periode kan een verspreidingskaart samengesteld worden (fig. 6). In 1869 werd een bijzondere machtiging verleend om herten en Reeën te schieten in de gemeente Ottersum. BROUWER (1956) meldt dat rond 1865 buiten de Veluwe en Limburg geen Reeën in ons land voorkwamen. Uit de bronnen van dit artikel blijkt dat Reeën vanaf omstreeks 1855 weer standwild waren in Limburg. De herten bij Ottersum zijn vrijwel zeker incidentele gasten uit de naburige Duitse bossen.

Tussen 1863 en 1865 werden geregeld bijzondere machtigingen afgegeven voor de jacht op Wilde zwijnen (tabel II en fig. 7). HUSSON (1957) concludeerde uit de provinciale verslagen van de jaren 1882-1887 dat het Wild

Tabel II. Gemeenten, waarvoor buitengewone machtigingen werden verleend om op Wilde zwijnen te jagen.

Jaar	Gemeente
1864	Vaals, Wittem
1869	Kessel
1870	Maasniel
1874	Vaals
1876	Wittem, Slenaken
1877	Weert
1879	Weert
1880	Maasbree, Sevenum
1881	Bergen, Venlo, Arcen en Velden
1882	Arcen en Velden, Bergen, Maasbree, Grubbenvorst
1883	Bergen, Beesel, Belfeld, Maasbracht, Schinveld, Maasniel, Tegelen
1884	Bergen, Belfeld, Maasbree, Tegelen, Beesel, Bunde
1885	Bergen
1886	Tegelen, Beesel

zwijn 's winters een gewone gast in Midden-Limburg was. Een belangrijk deel van de gesignaleerde zwijnen kwam waarschijnlijk uit Duitsland, waar ze net zoals in Nederland fel vervolgd werden. In ons land was het Wild zwijn in de eerste helft van de vorige eeuw uitgeroeid (SCHLEGEL, 1862). Met het uitzetten van zwijnen in de Kroondomeinen in 1907 begon de opbouw van een flink bestand op de Veluwe.

De achteruitgang van het grof wild tot in de negentiende eeuw was een gevolg van ontbossing en onvoldoende bescherming. De herbebossing, die in Limburg in de vorige eeuw plaatsvond, heeft in combinatie met een meer adequaat faunabeheer een gunstig effect gehad op het voorkomen van grof wild, met name wat betreft het Ree.

Overig wild

Het is vrijwel zeker, dat het Konijn in de hele provincie voorkwam (zie fig. 8). De verspreiding van de Haas is schijnbaar minder groot. In tegenstelling tot het Konijn werden voor Hazen geen buitengewone machtigingen verleend. De verspreidingskaart (fig. 9) is alleen gebaseerd op losse notities in de gemeenteverslagen en daardoor waarschijnlijk zeer incompleet. De Eekhoorn wordt juist wel in de buitengewone machtigingen genoemd, maar niet in de gemeenteverslagen. Ook de verspreidingskaart van deze soort (fig. 10) is daarom vrijwel zeker incompleet.

Dankwoord

Het onderzoek werd onder meer bekostigd met een subsidie van het PBF aan de Werkgroep Kleine Marterachtigen van de Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming.

Summary

The distribution of some game mammals in Limburg, the Netherlands, 1850-1870.

The distribution in Limburg (the Netherlands) of some game mammals is described for the second half of the nineteenth century, based on bounty records and special permits to hunt harmful game in closed season. Big game species were very rare at that time. Carnivore game, such as Martens Weasel, Polecat and Red Fox, was widespread.

Literatuur

- BEMMELEN, A.A. VAN 1864. Lijst der zoogdieren, tot heden in den wilden staat in Nederland waargenomen. In: J.A. Herklots (red.), *Bouwstoffen voor eene fauna van Nederland* 3 228-254.
- BROUWER, G.A. 1956. De verarming van de fauna. In: *Vijftig jaar Natuurbescherming in Nederland. Natuurmonumenten*, Amsterdam. 113-150.
- GRAAF, N.H. de 1862. Verslag van de zeventiende algemeene vergadering der Nederlandsche Entomologische Vereniging. *Tijdschrift voor Entomologie* 5, p. 1-28.
- GRAAF, N.H. de 1866. Verslag van de een-en-twintigste algemeene vergadering der Nederlandse Entomologische Vereniging. *Tijdschrift voor Entomologie* 9, p. 1-35.
- HUSSON, A.M. 1949. Over het voorkomen van de Hamster, *Cricetus cricetus* (L.) in Nederland. *Publicaties van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg* 2, p. 13-54.
- HUSSON, A.M. 1957. Faunistische gegevens over de zoogdieren van Zuid-Limburg. *Natuurhistorisch Maandblad* 46 (5/6), p. 61-81.
- PELZERS, E., F. COENDERS en A. LENDERS 1984. Enige achtergronden van de toename van Hamsters (*Cricetus cricetus* L.) in Zuid-Limburg 1879-1915. *Natuurhistorisch Maandblad* 73 (11), p. 207-213.
- PELZERS, E. en J. THISSEN 1985. Over konijnenplagen in Midden- en Zuid-Limburg 1860-1920. *Natuurhistorisch Maandblad* 74 (9), p. 143-146.
- RITZEMA BOS, J. 1879. *Landbouwdierkunde I*. Wolters, Groningen. 461 p.
- SCHLEGEL, H. 1862. *De dieren van Nederland. Gewervelde dieren. Zoogdieren*. Kruseman, Haarlem.

*) PA = E.M.Th.W. NUYENS, Inventaris der archieven van het Provinciaal bestuur van Limburg, 1814-1913.